

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018

TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 127-141

Geliş Tarihi/Received: 25.11.2018-Kabul Tarihi/Revised: 17.12.2018

AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ DİVANI'NDA “HALKA” KELİMESİNİN KULLANIM BAĞLAMLARI

CONTEXTS OF USAGE OF THE WORD “HALKA” IN AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ'S DİVAN

Aslıhan ÖZTÜRK

Öz

Divan şiirinin anlam zenginliği göz önünde bulundurulduğunda bağlam, şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Kavramlar, hayaller, mazmunlar kendilerinden önce veya sonra gelen kavramlarla ilintili olarak yüzlerce farklı mana taşıyabilmektedirler.

Genel itibarıyla yuvarlaklıkla ilgili olan “halka” kelimesinin sözlüklerde yirmiden fazla anlamı bulunmaktadır. Kelimenin anlam bakımından bu denli zengin olması, divan şairlerinin yuvarlaklıkla ilgili kurdukları hayallerde “halka” kelimesinin anlam zenginliğinden yararlanmalarını sağlamıştır. XVII. yüzyıl şairlerinden Azmî-zâde Hâletî de bu kelimenin anlam zenginliğinden faydalanan şairlerdendir. Divan'ında halka kelimesinin sekiz farklı manada toplam 38 defa kullanıldığı görülmektedir.

Halka kelimesi, tek başına kullanıldığında karşıladığı anlamların yanı sıra birtakım kelimelerle bir araya gelip kelime grubu oluşturduğunda da yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu çalışmada söz konusu edilen Divan'da, halka kelimesinin bu şekilde üç farklı kullanımı görülmektedir. Bunlardan ilki kelimenin “zıkr, irşât” gibi kelimelerle bir araya gelerek kazandığı tasavvufî terim anlamıdır. İkincisi divan edebiyatında sıklıkla kullanılan “halka-begûş” yahut “halka der-gûş” sonuncusu ise “halka-i der gibi olmak” yani kapı halkası gibi olmaktır. Bu çalışmada “halka” kelimesinin *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda tek başına ve diğer kelimelerle bir araya gelip kalıp ifadeler oluşturduğunda hangi anlamlarda kullanıldığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Halka, divan şiiri, bağlam, anlam, Azmî-zâde Hâletî.

Abstract

Considering the richness of the meaning of Divan poetry, the context is of course of great importance. Concepts, dreams, mazmuns can carry hundreds of different meanings in relation to the concepts before or after them.

The word “halka” which is generally related to rounds, has more than twenty meanings in the dictionaries. The fact that the word is so rich in terms of meaning has enabled the divan poets to benefit from the meaning richness of the word “halka”. Azmî-zâde Hâletî, one of the poets of the 17th century, is one of the poets who benefit from the meaning richness of this word. It is seen that the word “halka” in his Divan was used 38 times in eight different ways.

The word ring also means new meanings when it comes together with a number of words as well as the meanings it meets when it is used alone. In the Divan mentioned in this study, these three types of use of the word “halka” appear. The first of these is the meaning of the mystical term in which the word comes together with words such as “zıkr, tevhit”. The second one is often used in divan literature “halka-begûş or halka der-gûş”, the last one is “to be like a halka-i der” that is to be like the door ring. In this study, the meaning of the word “halka” will be evaluated in the case of Azmî-zâde Hâletî Divan alone and when it comes together with other words and forms phrases.

Keywords: Ring, divan poem, context, meaning, Azmî-zâde Hâletî.

Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, aslihanozturk@kmu.edu.tr

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde düzenlenen *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III* adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Bir dilin söz varlığını ortaya koyan edebî metinlerde, sözcüklerin tarihî seyrini izleyebilmek mümkündür. Türk edebiyatının İslâmî kültürle yoğrulan kısmını oluşturan divan edebiyatı tasavvuf, mitoloji, sosyal hayat gibi birçok kaynaktan beslenen, çağrışımlar üzerine kurulu bir edebiyattır. Bu bakımdan kaynakları bu denli zengin olan divan edebiyatı ürünlerinin kavranması hususunda bağlam büyük önem arz eder. Eski harfli metinlerde “gül”, “kil” ve “gel” gibi yazılışı aynı olan kelimeleri ayırt edebilmek için anlam ve bağlam karinelerinden yararlanmak gerekir.¹

Bağlamın edebî metinler için ne denli önemli olduğu, bu çalışmada *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda “halka” kelimesinin kullanımını üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

Arapça kökenli “halka” kelimesinin anlamı Arapça sözlüklere göre;

“Çember, yüzük, küpe” (Bakırcı-Çögenli 2011: 189)

“Zincir, insan topluluğu, ders saati, dizi bölümü, disk, on senelik süre, müddet, piyasa, pazar, cankurtaran simidi” (Mutçalı 1995: 192)

“Bilezik, kapı tokmağı, postacı ceketi düğmesi, düğme, arkadaş meclisi” A bracelet, the ring or knocker of door, the link of a coat of mail; a link, a circle of friends (Catafago 1858: 95);

“Silah, zırh, ip, boş kap” (Kanar 2012: 772) şeklindedir.

Türk Dilinin tarihî sözlüğü *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e göre anlamları:

1. Bir yere tutunmak veya bir şey tutturmak için kullanılan, maden tahta veya plastikten çember,
2. Vücudun kulak, parmak, bilek gibi yerlerine takılan, genellikle kıymetli madenden daire biçimindeki süs eşyası,
3. Ortası boş daire biçiminde olan şey, ortası boş yuvarlak,
4. Çevre, muhit,
5. Çember biçimindeki insan dizisi,
6. Yağlı ve tuzlu ufak bir simit çeşidi,
7. Sporda asılı iki halat ucuna takılmış madenî iki çemberden meydana gelen asılma aleti,
8. Tasavvufta tekkelerde zikreden dervişlerin yan yana sıralanmasından meydana gelen daire şeklindeki dizi (Ayverdi 2011: 1177) şeklindedir.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde bunların yanında,

1. Su gibi sıvıların içine katı bir nesnenin düşmesiyle oluşan, gittikçe büyüyerek açılan çembere benzeyen biçim,
2. Uykusuzluk yorgunluk, üzüntü vb. sebeplerle gözaltında beliren koyuluk,

---

¹ Kelimelerin tarihî serüvenlerini ortaya koymak oldukça güç bir iştir. Binlerce edebî metinden bir kelimeyi taramak ciddi anlamda zaman ve emek gerektirmektedir. Bu noktada Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak tarafından yürütülen tarihî ve edebî metinlerin bağlamlı dizini ve işlevsel sözlüğünü hazırlama yani TEBDİZ projesi, edebiyat ve dil araştırmacıları için muazzam bir kaynak durumundadır. Bu proje sayesinde Türk dili ile yazılmış olan eserlerdeki sözcüklerin, hangi sözcüklerle bir araya getirildiği, hangi anlamlarda ve bağlamlarda kullanıldığı ortaya konulabilmektedir.

3. Yerden yüksekliği ayarlanabilen aralıklara asılı iki halatın uçlarına takılan 18 cm çapında 28 mm kalınlığında tahta veya deri kapılı iki demir halkadan oluşan asılma araçlarından her biri (Türk Dil Kurumu 2005: 835-836) anlamları eklenmektedir.

Halka sözcüğünün “çarh, küre” anlamıyla da 17. yüzyıl Türkçesinde tanıklandığı görülmektedir (Tulum 2011: 819).

Görüldüğü gibi “halka” kelimesinin sözlüklerde yirmiden fazla anlamı bulunmaktadır. “Halka” sözcüğünün tarihî serüvenini izlemek üzere TEBDİZ sistemi üzerinden taradığımızda bu sözcükle ilgili en eski verilere 14. yüzyıl metinlerinde rastlandığını görürüz.² Bu yüzyılda sözcüğün kapı halkası anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Bilek gibi ki halka var gümüşden
İki halka var anda tuhfe işden

Mazıoğlu, Hasibe (1974). *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Serîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Mesnevi, 1, İşleyen: Bilal Güzel.

15. yüzyıla gelindiğinde ise kelimenin kullanımı artmış ve mana dairesi genişlemiştir. Bu yüzyılda “halka” sözcüğünün sevgilinin saçları için kıvrım kıvrım manasında kullanıldığı, diğer kelimelerle bir araya gelerek yeni manalar kazandığı ve “halka- der-güş” ile “halka-i der olmak” gibi tabirlerin ortaya çıktığı görülmektedir:

Sünbülünden halkalar şalduka gül üzre zırh
Bülbül-i cân nağme-i Dâvûdı hoş-ter depredür

Canpolat, Mustafa (1987). *Mecmû'atü'n-nezâ'ir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Gazel, 361, İşleyen: Habibe Baysan.

Kapuñda çeşmüm iken halka-i der
Niçün âhenger aña halka ider

Mengi, Mine (1995, 2014). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Gazel, 53, İşleyen: Esra Doğan.

Didi yâ Rab bu bende halka der-güş
Gelüp kapuña tutdum halkasın uş

Güler, Zülfi (1982). *Hamdullah Hamdî, Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Mesnevi, 21, İşleyen: Tuncay Öztürk.

16. yüzyılda sözcük tasavvufi bir terim olarak “halka-i zikr” şeklinde kullanılmaktadır:

Halka-i zikre girüp ‘âşıklar itdiler semâ
Ehl-i diller ‘aşk odına yana yana girdiler

Küçük, Sabahattin (1994). *Baki Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Gazel, 182, İşleyen: Bilge Karga.

17. yüzyıldaysa sözcüğün mevcut anlamları yanında “suyun etrafındaki kabarcık”, “çevre-muhit” anlamları da eklenmektedir:

Kaçre-i bārân-ı rahmet düşdi enhâr üstine
Halka şanmañ âbda cûlar şafâdan tutdı def

---

² *Azmî-zâde Hâletî Divanı* haricindeki şiir örnekleri TEBDİZ üzerinden alınmıştır.

Külekçi, Numan (1985). Ganî-zade Nâdirî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâme'sinin Tenkidli Metni. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Gazel, 69, İşleyen: Basir Eker.

TEBDİZ sistemindeki mevcut verilere göre, kelimenin tarihî serüveni bu şekilde olmakla birlikte eklenecek yeni tanıklar, sözcük üzerine daha kesin yargılara ulaşmamızı sağlayacaktır. 17. yüzyıl eserlerinden olan *Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda* "halka" kelimesinin işaret ettiği anlamlar, kullanılan bağlama göre sekiz başlık altında toplanmıştır:

1. Çevre-Muhit Manasıyla "Halka"³

Halka, bir kimsenin aile ve arkadaş çevresi, sosyal muhiti anlamına gelmektedir. Halka kelimesi *Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda* iki beyitte çevre-muhit manasıyla kullanılmıştır.

Büyük câmilerde eskiden padişahlara veya müezzinlere ayrılmış olan etrafı parmaklıklarla çevrilmiş yüksekçe yere mahfil adı verilir (Devellioğlu 2015: 652). Hâletî, Hz. Peygamber için yazdığı naatta onu, dinin mahfili olarak vasıflandırır. Din mahfili olan Hz. Peygamber'in gece parlayan yakutu, peygamberler topluluğunun halkasına yüzük taşı olmuştur. Arapçada halka kelimesinin yüzük manası vardır ve beyitte peygamberler silsilesi bir yüzüğe benzetilmiş, Hz. Peygamber de bu yüzüğün yakut taşı olarak tasavvur edilmiştir.

Beyitte Hz. Peygamber'in, "Hâtemü'l-enbiyâ" yani peygamberlerin sonuncusu olması, Ahzâb Suresi'nin 40. ayetine⁴ gönderme yapılarak söz konusu edilmiştir:

Oldı ol şeb-çerâğ-ı mahfil-i dîn
Halka-i cem'-i enbiyâya nigîn
(Mes.3/11)

Bir başka beyitte ise "O padişahın yakın dostları ve ailesi ayın çevresindeki parlak daire, yani hâle gibidir" diyerek övülen kişiyi aya ve onun dostları ile ailesini ise hâleye benzetmektedir:

Halka-i şahb u âli ol şâhuñ
Hâledür çevresin alur mâhuñ

(Mes.5/1)

Görsel 1

2. Bir Yere Tutunmak veya Bir Şey Tutturmak İçin Kullanılan Madenî Çember Manasıyla "Halka"

Halka kelimesi kapı halkası ve pencere halkası gibi tamlamalarda "metal çember bir tutacak" manasıyla kullanılmaktadır. *Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda* kelimenin bu manasıyla beş beyitte kullanıldığı görülmektedir.

³Bu çalışmadaki şiir örnekleri Bayram Ali Kaya tarafından yayınlanan *The Dîvân of Azmî-zâde*'den (Kaya 2003) alınmıştır. Kasideler K, mesneviler Mes, gazeller G, matla ve müfretler M ile kısaltılmıştır.

⁴Ahzâb/40: مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا : "Muhammed, sizin erkeklerinizin hiçbirinin babası değildir, ancak Allah'ın elçisi ve elçilerin sonuncusudur" (Yılmaz 2013: 480).

İlk kullanım, Hâletî'nin Yeniçeri Ağası Hasan Paşa'nın kasrını söz konusu ettiği kasidede bulunmaktadır. Kasidede bu kasrın kapı ve penceresinin halkası, saadet güzelinin kulağında-ki küpeye benzetilmektedir. Burada, halka kelimesinin hem maden çember hem de küpe-ziynet eşyası anlamında kullanılması dikkat çekicidir:

Revzenler ile bāb-ı sa'adet-me'abda
Her halka gūş-ı şāhid-i ikbāle gūş-vār (K.26/10)

Devrin ileri gelenlerinden birinin kasrı için yazılan kasidede de yine pencere halkasına işaret edilmektedir. Şair bu beyitte "Göge yükselen güneş, elini denize tutarak meğer penceresinin halkasını hedefliyormuş" diyerek güneş ışınlarının denizden yansarak köşkün penceresine vurmasını hüsn-i talil sanatıyla izah etmektedir. Güneşin elini denize tutması, güneş ışınlarının denize yansması manasındadır ve burada güneşin kişileştirildiği görülmektedir.

Beyitte güneşin pencere halkasından geçmesinin, bir topun potadan geçişine benzetildiği de düşünülebilir:

Meger ki revzeninüñ halkası nişāne kıılır
Elin denize çutar mihr-i āsmān-peymā (K.34/20)

Şiirin devamında köşkün penceresinin halkası, mutluluk bileziğine ve izzet-şeref gerdanlığına benzetilmektedir:

Sivār-ı sâ'id-i devlet midür o halka 'aceb
Ya çavķ-ı gerden-i 'izz ü şeref midür āyā (K.34/21)

Divan şiirinde âşığm kederden iki kat olan boyu, bükümlü olan nesnelere benzetilir. Bu bakımdan bazen dal harfi bazen de yay âşığm boyu için alışılmış benzetmelikler olarak karşımıza çıkar. Azmî-zâde Hâletî, bu alışılmış benzetmelerin dışına çıkarak bükük, eğilmiş şekli nedeniyle kapı halkasını âşığm boyu için benzetmelik olarak kullanmaktadır:

Kaddi dü-tā olursa kayırmazdı halka-veş
Tek düşmeyeydi dil der-i dil-dārdan cüdā (G.18/3)

"Gönül, boyu halka gibi iki kat olsa bile aldırış etmezdi, yeter ki sevgilinin kapısından ayrı kalmasaydı."

Bir başka beyitte ise rakibin iki kat olan boyu kapı halkasına benzetilmektedir:

Dü-tādur halka-i der gibi gamdan kāmētüm dirse
Kıpudan taşra eyle dōstum āgyār-ı bed-h'āhuñ (G.406/2)

"Sevgilim, kötülük isteyen rakip, kederden boyunun kapı halkası gibi iki kat olduğunu söylerse onu kapıdan dışarı çıkar.

3. Genellikle Kıymetli Madenden Yapılan Daire Biçimindeki Ziyinet Eşyası

Vücutun kulak, parmak, bilek gibi yerlerine takılan daire biçimindeki ziyinet eşyalarının tümü "halka" olarak isimlendirilebilmektedir. Divan şiirinde sevgiliye ait güzellik unsuru olarak anılan "halka", *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda teşbih sanatıyla birlikte benzetmelik olarak kullanılmaktadır.⁵

---

⁵ Hâletî'de kelime doğrudan doğruya ziyinet eşyası anlamında kullanılmamakla birlikte kapı ve pencere halkasının yüzük, gerdanlık ve küpe gibi ziyinet eşyalarına benzetilmesi nedeniyle ayrı bir başlık olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Yukarıda anılan 26. kasidenin 10.beyitinde söz konusu edilen kasrın kapı ve penceresinin halkası, saadet güzelinin kulağındaki küpeye benzetilmektedir.

Yine bir köşk üzerine yazılan 34. kasidenin 21. beyitinde köşkün penceresinin halkası, mutluluk bileziğine ve izzet-şeref gerdanlığına benzetilmektedir. Bu beyitler yukarıda ikinci başlıkta verildiği için burada tekrarlanmamıştır.

4. Ortası Boş Daire Biçiminde Olan Şey

Ortası boş çember veya daire biçiminde olan şey manasıyla "halka" kelimesi, *Azmî-zâde Hâletî Divanı'*nda dört beyitte kullanılmıştır. Bu beyitlerde halka kelimesinin av ve avcılıkla ilgili hayallere konu olduğu görülmektedir.

Kement, hayvanları avlamak için kullanılan ucu ilmikli, kaygan ve uzun iptir. Divan şiirinde klişeleşmiş edebî tasavvurlarda âşığın gönlü bir av gibi düşünülür ve sevgili bakışlarıyla âşığı avlayan bir avcı konumundadır. Bazen de sevgili avlanacak bir kuşa benzetilir ve bu durumda âşık avcı olur.

*Azmî-zâde Hâletî Divanı'*nda da âşığın ahları sevgiliyi avlamaya çalışan bir kement gibi düşünülür. Sevgili de Hüma kuşu yahut tezerv/sülün gibi avlanacak bir kuş olarak hayal edilir.

Azmî-zâde Hâletî, Sultan Ahmed'in övgüsü için yazdığı kasidesinde yüce feleğin halkasının padişahın av kemendi olmaya layık olmadığını söyler:

Şayd-gâh-ı luţfinuñ ednâ şikâr-endâzınuñ
Halka-i fitrâki olmaz halka-i çerh-i berin (K.11/18)

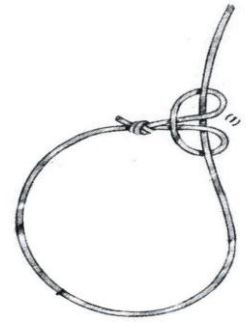
Ellerin çember şeklinde kavuşturulmasıyla oluşan halka, divan şiirinde kalıplaşmış bir tabir olan "halka-i âgûş" olarak isimlendirilir ve sevgili avlanacak bir kuş olduğunda âşıkların kucakları avda kullanılan bir kemende benzetilir.

Güzel bir kuş olan tezerv/sülün divan şiirinde salınışıyla ünlüdür ve nazlı nazlı salınan sevgili için bir benzetmeliktir. Âşık, kendisine her rakibin kucak halkasının tuzak olamayacağı nazlı bir sülün yani herkese ilgi göstermeyen bir sevgili istemektedir:

Dil-i diyâne ister bir tezerv-i nâz-perver kim
Aña her bî-nevânuñ halka-i âgûşı dâm olmaz (G.317/4)

Bir başka beyitte ise sevgili, bir av hayvanı olan keklige benzetilir. Burada âşık kement ile ava çıkan bir avcı, sevgili de bir av kuşu olan keklilik olarak düşünülmektedir. Âşık, gözünün halkasını can ipliğine bağlasa bile yine de o kekligi yani sevgiliyi avlamaya uygun bir tuzak elde edemeyecektir:

Halka-i çeşmini bend eylese cân riştesine
Bulamaz dil yine ol kebbe münâsib dâmı
(G.831/4)

Görsel 2

Sevgilinin benzetildiği bir diğer kuş ise Hüma'dır. Hüma'nın aklın alamayacağı ve gözün göremeyeceği yükseklikte bir yerde yaşadığına ve gölgesinin düştüğü kişinin hükümdar olacağına inanılır, bu özellikleriyle Hüma talih kuşu olarak anılır (Eskigün 2006: 20). Divan şiirinde Hüma veya Simurg, zor durumda kalındığında tüyleri yakılarak kendisine ulaşılan mitolojik kuşlar olarak bilinmektedir. Âşığın âh dumanının yükselmesi ifadesi, aşağıdaki beyitte tüyünün yakılarak Hüma'ya ulaşılmasını düşündürecek şekilde kullanılmaktadır. Bu beyitte sevgili Hüma kuşuna benzetilmekte, âşığın ah dumanı da onu avlamaya çalışan halka şeklindeki kement olarak tasavvur edilmektedir:

Halka halka olsa tañ mı her kaçan düdüm benüm
Bir Hümâ'nuñ şaydudur 'âlemde maşşüdüm benüm (M.323)

5. Kıvrımlı, Kıvrım Kıvrım Manasıyla "Halka"

Divan şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini büyük ölçüde sağlayan saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz. Saç insan vücudunun en üst noktasında bulunur ve ilk göze çarpan unsurdur. Bu bakımdan renk, şekil ve koku gibi pek çok yönüyle şiirlerde ele alınmıştır (Şahin 2011: 1853-1854). Divan şiirinde sevgilinin saçları daima kıvrım kıvrımdır ve bu şekli ifade etmek üzere şairler, "halka-i zülf" ibaresini saç kıvrımı anlamında kullanmaktadırlar.⁶

Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda "halka" kelimesi kıvrım kıvrım manasıyla 15 defa zikredilmektedir. Bu haliyle "halka" kelimesinin en çok bu manasıyla anıldığı görülmektedir.

Sevgilinin kıvrım kıvrım saçları, ucu ilmikli kement olarak düşünülür ve âşığın gönü de bu tuzağa av olan bir kuşa benzetilir:

Degül hâlî gönülde halka-i zülf-i peri-zâdum
Ne murğam ben ki ayrılmaz yanumdan dâm-ı şayyâdum
(G.498/1)

Sevgilinin saçları, yanakları, gözleri ve dudakları güzellik unsurlarının başında gelen birbiriyle ilintili unsurlardır. Azmî-zâde Hâletî, bu güzellik unsurlarını "güzellik arsası" olarak isimlendirir. Sevgilinin güzel cemalini kıvrım kıvrım saçlar kaplayınca bu güzellik arsası, âşık için tuzak olur ve âşığın gönül kuşu bu tuzakta can verir:

Ser-be-ser halka-i zülf eylese ruhsârelerin
'Arşa-i hüsnî döner dâm-geh-i şayyâda
(G.710/4)

Dil murğî dâm-ı halka-i zülfinde virdi cân
Görsün o gamze-kâr dahı yüzi ağını
(G.869/3)

Görsel 3

⁶ "Halka"nın saç kıvrımı bağlamında kullanımı da yuvarlaklıkla ilgilidir, ancak kelimenin ikileme şeklinde kullanımı kalıp bir ifadeye dönüşerek "kıvrım kıvrım, saç kıvrımı" anlamını kazanmıştır. Bu nedenle "halka" kelimesinin bu bağlamda kullanımı ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Nazlı nazlı sülün gibi salınan sevgiliyi avlamak için güzellerin saçlarının halkasından tuzak kurmak gerekir:

Şayd olunmak mümkün olsa ol tezerv-i hoş-hırâm
Halka-i gışû-yı hûbândan gerekdür aña dâm

(M.306)

Görsel 4

Savaşlarda ok, kılıç ve süngü gibi silahlardan korunmak için demir ve tel levhalardan yapılan giysiye zırh adı verilir. Divan şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım saçları, zırhın örülmesi sırasında meydana gelen zincirlere benzetilmektedir. Saçların yüzü örtmesi, tehlikelerden koruması ve zırhın zincirleri gibi halka halka, kıvrımlı olması saç ile zırh zinciri arasında ilgi kurulmasına sebep olmaktadır:

Zülfini halka halka idüp giderür zirih
İtdükçe gamzesi dil ü cân ile kaçd-ı ceng
(G.426/2)

Cânuma nâvek uran gamzesidür Hâletiyâ
Halka-der-halka-i zülfin ider ammâ ki siper
(G.153/6)

Bazen de âşîğın âh okları savaş aleti olur ve sevgili âh okundan kendisini korumak için zırh gibi olan kıvrımlı saçlarıyla yüzünü örter:

Nâvek-i âhum şadâsın var ise güş eyledi
Halka halka zülf ile rüyın zirih-püş eyledi
(M.545)

Eskiden talebeler irşat için müşidlerinin sağına ve soluna halka oluşturacak surette otururlardı. Bu alışkanlık "halka-i irşâd" (irşat halkası) tabirinin doğmasına vesile olmuştur.

Azmî-zâde Hâletî, âşîğın gönlünün sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarında asılı kalmasından yola çıkarak âşîğın gönlünü irşat halkasına geçmiş talebeye, sevgilinin kıvrımlı saçlarını da irşat halkasına benzetmektedir. Beyitte irşat kelimesinin hem "irşat halkası"nı hem de keli-
menin "öğretme, öğretti" manasını düşündürecek şekilde kullanılması oldukça isabetlidir:

Halka-i zülf-i girih-girine geçmek yârûñ
Dil-i sevdâ-zedeye hep benüm irşadumdur
(G.259/4)

"Sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarına geçmeyi, sevda yaralısı gönle hep ben öğrettim."

Divan şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarının cinnet ve bela sebebi olarak anıldığı bilinmektedir. Azmî-zâde Hâletî de başından geçen belaları sevgilinin saçlarına bağlar:

Halka halka görelî zülfüñi ruhsârûnda
Bir belâ kalmadı kim geçmeye cânâ serden
(G.661/5)

"Ey cân! Yanağında halka halka (kıvrım kıvrım) saçlarını gördüğümden beri başımdan geçmeyen bir bela kalmadı."

Ol halka halka zülf-i siyâhuñ virüp cünün
'İşk ehli oldı dâ'ire-i 'ağldan birün
(G.573/1)

“O halka halka (kıvrım kıvrım) siyah saçların, âşıkları delirtip akıl dairesinin dışında bıraktı.”

Saçların yanaklara dökülmesi yanak ve saçla ilgili tasavvurları beraberinde getirmiştir. Sevda kelimesinin hem aşk hem de siyahlık anlamını düşündürecek şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır:

İdersin halka halka saçlaruñ taraf-ı 'izâruñda
Komazsın halkasuz bir dem ser-i zencir-i sevdayı (G.842/4)

“Kıvrım kıvrım saçlarını yanağının kenarına atarsın, sevda zincirinin başını bir an bile halkasız bırakmazsın.”

Degüldür halka-i zülfüñde peydâ hadd-i gül-güñüñ
Nümâyân oldu ruhsârüñda 'aksi çeşm-i pür-ñüñ (G.402/1)

“Saçının kıvrımından görünen, gül renkli yanağın değıldir. Kanlı gözün yansıması yanağında göründü.”

“Boynu bağlı kul” en aşağı seviyede bulunan köle ve tutsaklar için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir tutsakların bir yerden bir yere boyunlarından ipe bağlanarak götürülmelerinden kaynaklanmaktadır (Zülfe 2011: 47). Divan şiirinde bu söz, âşığın gönlünün sevgilinin kıvrımlı saçına bağlı kalması şeklinde tam bağlılık, aşırı sevgi manasında kullanılır:

Eger kim boynu bağlı kul idinmezseñ dil-i zârı
Bu halka halka gışü-yı 'abir-efşâni n'eylersin (G.633/4)

“Eğer ağlayan gönlü, boynu bağlı köle yapmayacaksın bu halka halka misk saçan saçlarını ne yaparsın?”

Sevgilinin saçları bazen de rakiplerin sevgiliye ulaşmasını engelleyen bir koruyucu olarak anılmaktadır. Beyitte geçen “kavuşma Kabesi'nin kapısı” tabiri sevgilinin dudaklarına işaret etmektedir. Dudaklara dökülen kıvrımlı saçlar, o kapının açılmasını önleyen kapı halkasına benzetilmektedir:

Kim ki istese der-i Ka'be-i vaşlında güşâd
Komasun halka-i mergül-ı 'abir-efşâni (G.890/2)

“Kim ki kavuşma Kabesi'nin kapısını açmak istese misk saçan kıvrımlı saçları izin vermesin.”

Bir başka beyitte ise sevgilinin yanağına dökülen saçlar taze yara izine benzetilmektedir:

Halka halka zülfi ruhsârında bî-endâzedür
Cümlesi ammâ benümçün resm-i dâğ-ı tâzedür (M.75)

“Yanağındaki kıvrım kıvrım saçları sayısızdır, ama hepsi benim için taze yaranın izidir.”

6. Tasavvufi Bir Terim Olarak “Halka”

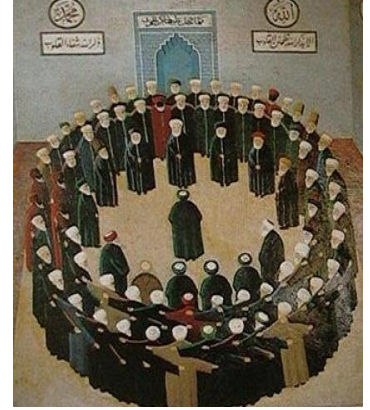
Daire şeklinde bir arada bulunan insan topluluğu da “halka” olarak adlandırılmaktadır (Onay 2013: 197). İnsanların halka şeklinde bir araya gelerek Allah'ı anmaları “halka-i zikir”, Allah'ın varlığını birliğini hissederek ibadet etmeleri “halka-i tevhid”, müşdidin, talebeleri etrafına halka şeklinde dizerek hak yolunu gösterip manen aydınlatması “halka-i irşâd” olarak adlandırılmaktadır. Halka kelimesi, dinî ritüellerle bir arada kullanılarak terimleşme eğilimi göstermektedir.

*Azmî-zâde Hâletî Divanı'*nda tasavvufi bir terim olarak "hal-ka"nın kullanımı dört beyitte görülmektedir. "Halka-i zikir" tabirinin kullanıldığı aşağıdaki beyitlerden ilkinde sevgilinin saç kıvrımı ile zikir halkası arasında bağlantı kurulmaktadır.

İkinci beyitte ise dolunayın dairesel şekli ile zikir halkası arasında ilişki kurulduğu görülmektedir:

Zülfine dil bağlayanlar oldılar ser-geşte hep
Halka-i zikre girüp devr idicek ol meh-liķā
(G.36/3)

"O ay yüzlü güzel, zikir halkasına girip dönünce onun saçlarına gönül bağlayanların başı döndü."

Görsel 5

Hâle devrinde olan mâh-ı münevver gibi yâr
Halka-i zikre girüp âfet-i devrân olsun
(G.669/5)

"Sevgili, etrafında hâle olan parlak ay gibi zikir halkasına girip dünya güzeli olsun."

"Halka-i irşâd" tabirinin geçtiği aşağıdaki beyitte "dilümi bağladı" kelime grubu hem âşığın gönlünün sevgilinin saçlarında asılı kalmasını hem de susturmak anlamını düşündürecek şekilde kinayeli kullanılmıştır:

Dilümi bağladı gışuları hāmûş oldum
Döndüm ol tâlibe kim halka-i irşâda geçer
(G.228/4)

"Saçları dilimi/gönlümü bağladı, sessiz kaldım. İrşat halkasına dâhil olan öğrenciye döndüm."

Bir başka beyitte de tevhit halkasına giren sevgili güzellik konusunda Hz. Yusuf'a benzetilir:

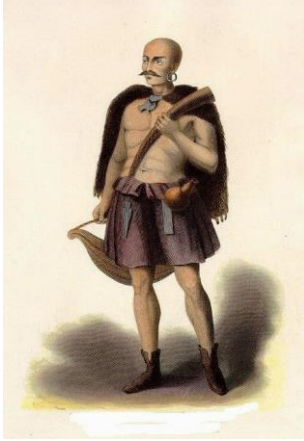
Kaçan kim halka-i tevhide girse ol peri-peyker
Görenler hep bu devrûñ Yüsuf-ı Ken'an'idur dirler
(M.131)

"O peri yüzlü güzel, ne zaman tevhit halkasına girse görenler bu zamanın Hz. Yusuf'udur derler."

7. Halka-be-gûş (Kulağı Küpeli Köle)

Anlamı kulağı halkalı olan "halka-be-gûş" divan şiirinde azat kabul etmez köle anlamında kullanılmaktadır (Pakalın 1983: 711; Onay 2013:197). Bu tabir eskiden kölelerin kulağına küpe takma âdetinden gelmektedir. Kulağa küpe takma âdeti, zamanla dinî bir simge haline gelmiş ve Haydarilik, Bektaşilik gibi tarikatlarda uygulanmıştır. Bektaşilikte Şâh-ı Velayet veya Hacı Bektaş kölesi olmayı ifade eden (Onay 2013: 197) kulağa küpe takma âdetinin divan şiirinde çeşitli benzetmelere ve hayallere konu olduğu görülmektedir.

Divan şiirinde köle kavramı bazen âşığın sevgiliye köle olması bazen de övülen kişiyi yüceltme bağlamında kullanılmaktadır. Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda kulağı küpeli köle tabiri ikisi kasidede memduhun övgüsünde ikisi de gazelde âşığın sevdiğine köle olması manasında olmak üzere toplam dört defa kullanılmaktadır.

Görsel 6

Sultan Ahmed'in övgüsüne yazılan kasidede memduhun yüceltilmesi amacıyla Acem kahramanlarından Zal ve Rüstem söz konusu edilmektedir. Zal ve Rüstem padişahın kapısında biri genç biri yaşlı kulağı küpeli köleler olarak düşünülmektedir:

Gedâ-yı der-geh-i devlet-me'âbuñ Zâl eger Rüstem
Gülâm-ı halka der-güş-ı cenâbuñ pîr eger bernâ
(K.8/22)

Mehmed Ağa'ya sunulduğu düşünülen (Kaya 2003: 87-88) kasidede feleğin memduhun kölesi olmak için kulağına altın küpe olarak ayı taktığı söylenerek hüsn-i talil yoluyla sitayişte bulunduğu görülmektedir:

Tağar güşına mâhdan halka-i zer
Felek olmağa bende-i âstâni

(K.38/22)

Divan şiirinde âşğın gönlüne tuzak olan zülüfler, *Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda* âşığı kulağı küpeli köle yapan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin kıvrım kıvrım halka şeklindeki saçları ile halka yani küpe arasında şekil açısından benzerlik kurulmaktadır:

Bu cihân içre gönül başına âzâde iken

Bende-i halka-be-güş eyledi güşü-yı nigâr

(G.203/2)

Osmanlı devrindeki Bâtınî zümrelerden olan Kalenderîler, Osmanlı tarihî ve edebî metinlerinde baş kabak yalın ayak gezen, dünyadan el etek çekmiş, geçimlerini dilencilikle sağlayan kişiler olarak tasvir edilmektedir (Şentürk 2015: 146-151). Bazen gruplar halinde şehir şehir, kasaba kasaba ilahiler söyleyerek dolaşmakta, önlere çıkana keşkül denilen hindistan cevizi kabuğundan veya o biçime uydurularak madenden yapılmış olup iki yanında zincirle boyuna asılan, içi çukur ve genişçe kabı uzatarak verilen para ve yiyecekleri toplamaktadır, bazen de zengin evlerinin önüne gelerek içeride oturanları metheden maniler söyleyip bu sayede epeyce yüklü miktarda para temin etmekteydiler (Ocak 2016: 229). Bu kimseler "asla istediklerini almadan susmaz, günler ve aylar sürse bile bu amelini bir cihad şuuruyla devam ettirirlermiş. Söz gelimi birinin kapısını çaldılarsa, onu kapıdan ayırmanın tek çaresi, istediği cüz'î metai vermektен geçermiş" (Pala 2003: 2). Bu bilgilerden yola çıkarak Kalenderîlere verilen bahşişin miktarca fazla olduğunu ve bu bahşişten kurtuluş olmadığını söyleyebiliriz. *Azmî-zâde Hâletî'nin* "bahş-ı Kalenderî" olarak isimlendirdiği bu bahşiş türü söz ettiğimiz özellikteki bahşiş olmalıdır. Sevgilinin mahallesinin kulağı küpeli köleleri, âşıklardır. Onlar için gam bahşişi Kalenderîlere verilen bahşiş gibi "hemîşe" zarfında da vurgulandığı üzere süreklilik arz eder ve miktarca fazladır:

Yârüñ hemîşe halka-begüşân-ı küyına

Olur nevâle-i gamı bahş-ı Kalenderî

(G.882/6)

8. Halka-i Der Gibi Olmak

"Halka-i der" kapı halkası manasındadır. Kapı halkası, eskiden kapılara vurularak zil işlevini yerine getiren metal halkalardır. "Deniz dalgasız olmaz, kapı halkasız" örneğinde olduğu gibi atasözlerine de aksetmiş olan kapı halkasının kültürümüzde önemli bir yeri vardır.

Osmanlı döneminde kapılarda iki kanatta birer tane olmak üzere biri büyük biri küçük iki adet halka bulunurdu ve bunun bir anlamı vardı. Eğer eve gelen misafir erkek ise büyük halkadan tok bir ses çıkarırdı, kadın misafir gelirse küçük halkadan daha ince bir ses çıkarırdı.

Böylelikle ev sahibi gelen misafirin kadın mı erkek mi olduğunu anlar ve ona göre vaziyet alırdı. Osmanlı kültüründe mahremiyetin ne derece önemli olduğunu kapı halkaları bile ortaya koymaktadır.

Osmanlı kültür hayatında bu denli önem arz eden kapı halkalarının, divan şiirine yansımaması düşünülemezdi. Öyle ki *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda "halka-i der gibi olmak" şeklinde bir tabirin bulunduğu görülmektedir. Bu tabir "birinin yolunu gözlemek" manasında kulak ve göz ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Âşığın gözü veya kulağı kapı halkası gibi hep sevgilinin yolunu beklemektedir. *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda bu tabir iki beyitte kullanılmaktadır.

Görsel 7

Sevgili, her ne zaman âşığın evine gelmeye söz verse, âşığın kulağı kapı halkası gibi hep kapıda olur:

Çaçanki gelmege 'ahd ide hâneme dil-ber
Olur çapuda çulağum mişâl-i halkâ-i der
(G.273/1)

Divan şiirinde sevgili tipi asla sözünde durmaz, âşığa lütuf göstermez. Buna rağmen âşığın gözleri kapı halkası gibi hep yolda olup sevgilinin gelmesini beklemektedir:

Gelmedi yâr bize çutmadı hergiz sözümüz

Halka-i der gibi yollarda çalupdur gözümüz
(G.331/1; M.188)

Hafif ve latif esen rüzgâr anlamına gelen sabâ, divan şiirinde çoğunlukla bir haberci (peyk) işlevindedir. Sabâ sevgilinin kokusunu, ayağının toprağını âşığa ulaştırır. Saba rüzgârı sevgilinin ayağının toprağını getirecek dendiğinde âşıkların gözleri kapı halkası gibi yollarda kalır:

Şabâ gelür diseler hâk-i râh-ı dil-ber ile
Çalür çü halka-i der yolda dide-i 'uşşâk
(G.377/3)

Sonuç

Edebî metinler bir dilin söz varlığını en iyi şekilde ortaya koyan eserlerdir. Türk edebiyatındaki edebî ve tarihî metinlerin bağlamı dizin ve işlevsel sözlüklerini ortaya koymayı hedefleyen TEBDİZ projesi sayesinde sözcüklerin tarihî serüvenlerini izleyebilmek mümkün olmaktadır.

Bir sözcüğün edebî kullanımdan düşmesi veya kullanımının artmasıyla anlam dairesinin genişlemesi şairlerin ve yazarların tasarrufundadır. Bir kelimenin kullanımının artmasıyla tabii olarak kullanıldığı bağlamlar da çeşitlilik arz eder. "Halka" kelimesinin de şairler tarafından sevilmesi ve kullanımının artmasıyla anlamının da çeşitlendiği düşünülmektedir. TEBDİZ verileri ve *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'ndan yola çıkılarak, benzer manada kullanılan "daire" kelimesi ile "halka" kıyaslandığında "daire"nin şairler tarafından "halka" kadar sevilmediği ve çeşitli tabirlere konu olmadığı görülmektedir. TEBDİZ üzerinden tarandığında "halka" kelimesine ait 213 veri bulunurken "daire" kelimesine ait sadece 68 veriye ulaşılmıştır.

sı bunu kanıtlar niteliktedir. Aynı şekilde *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda "halka" kelimesi 38 defa kullanılırken "daire" kelimesi sadece 5 defa kullanılmaktadır.

Divan şiirinde popüler bir kelime olan "halka"nın sözlüklerde yirmiden fazla anlamı bulunmaktadır. Lakin divan şairlerinin sözcüğün tüm anlamlarını şiirde kullanmadıkları görülmektedir. Örneğin eldeki verilere göre sözcüğün "bir çeşit yuvarlak tuzlu simit" veya "cankurtaran simidi" gibi anlamlarının divan şiirinde kullanılmadığını görürüz.

Azmî-zâde Hâletî Divanı'nda "halka" kelimesi 8 farklı anlam dairesinde kullanılmaktadır. Beyitlerdeki benzer manada kullanımları bir arada görmek adına 8 başlık altında toplanan bu kelimenin *Azmî-zâde Hâletî Divanı*'nda en fazla sevgilinin saç kıvrımını çağrıştırdığı veya karşıladığı, neredeyse her beyitte kelimenin birden fazla manaya gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada "halka" kelimesinin Divan şiirinde hangi anlamlarda kullanıldığı ve ne tür hayallere ve benzetmelere konu olduğu, *Azmî-zâde Hâletî Divanı* üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde yapılacak akademik çalışmaların, Divan şiirindeki mana incelemelerinin tespit edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan (2011). *Kubbealtı Lügatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Bakırcı, Selami- Çögenli, M. Sadi (2011). *Arapça- Türkçe Alfabetik Sözlük*. İstanbul: Eren Ofset.
- Catafago, Joseph (1858). *An English And Arabic Dictionary*. London: Oxford University.
- Devellioğlu, Ferit (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eskigün, Kübra (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Görsel: 1 <https://unionoutside.wordpress.com/2016/04/28/ring-around-the-moon/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 2 <http://www.hayattakalma.net/dogada-hayatta-kalmak-avlanmak-tuzakla-avlanmak-hakkinda-bilgi-tuzakla-avlanma-cesitleri/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 3 <https://www.pinterest.cl/pin/473863192025835065/>[Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 4 <http://sturkcetarih.com/turk-migfer-ve-savas-malzemesi-5/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 5 <https://niyazimisriokumalari.wordpress.com/2015/09/11/askin-meyine-ben-kana-geldim-divan-i-ilahiyat/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 6 <http://ikincikosu.blogspot.com/2015/01/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- Görsel: 7 <http://www.tyb.org.trosmanli-yadigari-10-kapi-tokmagi-35185h.htm> [Erişim Tarihi: 23.11.2018]
- <http://www.tebdiz.com/>
- Kanar, Mehmet (2012). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (2003). *The Divân of Azmî-zâde Hâletî*. The Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University.
- Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2016). *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler XIV-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İskender (2003). *Şairlerin Dilinden*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayınları.

- Şahin, Kürşat Şamil (2011). "Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6 (Issue 3): 1851-1867.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2015). "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10 (Issue 8):141-220.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). (Haz. Şükrü Haluk Akalın vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zülfe, Ömer (2011). *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.